

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ НЕФОРМАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ ПОЛІТИКИ

В. С. Попазогло

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського; м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26;
тел. +38 (048) 731-60-65; e-mail: politlaw@ukr.net*

Аналізується дослідницький потенціал неоінституціоналізму як методології аналізу неформальних політичних інститутів. Досліджено сутність неформальних політичних інститутів із позицій неоінституціоналізму. Наголошено на відмінностях у розумінні політичного інституту в тлумаченні інституціоналізму та неоінституціоналізму. Клієнтизм, мережі патронажу, політична корупція визначені з позицій неоінституціональної методології.

Ключові слова: *методологія, неоінституціоналізм, політичний інститут, неформальний політичний інститут.*

Політичні інститути є базовим об'єктом вивчення політичної науки. Їх досліджують під кутом зору різних методологій, класифікують за різними критеріями. У системі політичних інститутів важливе місце займають неформальні, до яких ми відносимо клієнтизм, мережі патронажу, політичну корупцію, неопатримоніалізм та ін. Аналіз таких особливих, з латентною природою, політичних інститутів, на нашу думку, уможливується за допомогою методологічного інструментарію неоінституціоналізму. Аргументувати доцільність вивчення неформальних інститутів політики крізь призму неоінституціоналізму є нашим дослідницьким завданням.

Дослідження проблеми неформальних політичних інститутів представлено у дослідженнях Д. Нортона, С. Левітські, С. Педжовіча, Г. Хелмке та ін., вітчизняних політологів М. Кармазіної, І. Кушнарєва, Ю. Мацієвського, Є. Перегуди, О. Рибій, О. Стойко, М. Чабанної, Т. Шевченко та ін. Водночас комплексного дослідження щодо аргументації адаптивності використання методології неоінституціоналізму для аналізу неформальних політичних інститутів проведено не було. Це актуалізує тему нашого дослідження.

Для розгляду можливості застосування методології неоінституціоналізму для аналізу неформальних політичних інститутів, найперше необхідне обґрунтування того, що такі інститути можуть визначатися саме як такі. Для цього охарактеризуємо природу політичних інститутів, зокрема неформального типу, з позицій неоінституціоналізму.

Класичним визначенням інституту дав Д. С. Норт: це «правила гри, що складаються з офіційних писаних правил, а також, зазвичай, неписаних кодексів поведінки, що лежать глибше офіційних правил і доповнюють їх» [5, с. 12]. У системі інституцій Норт виділяє: неформальні обмеження (традиції, звичаї, табу); формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти); механізми примусу, які забезпечують дотримання правил (суди, поліція тощо) [5]. Дослідник розрізняє правила гри (інституції) й організації, а також інституції декларовані (інституціалізовані правила) та інституції реалізовані, підкреслюючи функціональний, а не формальний аспект інституцій [6, с. 15].

Уважаємо, що неоінституціоналізм є значним поступом у аналізі сутності політичного інституту. Він відійшов від консерватизму традиційного інституціоналізму, який під політичними інститутами розумів державні установи, політичні організації; саме вони розглядалися визначальними чинниками політичного процесу, від яких була узалежнена як діяльність політичних акторів, так і ефективність, стабільність політичної системи. На переконання української дослідниці О. Сушій, «погляди неоінституціоналістів відрізняються більш широким тлумаченням поняття «інституція», виявленням «незалежних змінних», які визначають політику та адміністративну поведінку; значну увагу вони приділяють дослідженню неформальної структури політичних інституцій, результатам їхньої діяльності» [10, с. 113].

Якщо інституціоналізмом не ставилося питання про зворотний вплив політичних акторів на політичні інститути (він розглядав їх статично), то неоінституціоналізм аналізує політичні інститути в динаміці. Неоінституційна теорія Д. С. Норта продемонструвала подолання обмеженості класичного інституційного підходу. Як слушно наголосила вітчизняна дослідниця-політолог О. Рибій, у політичній науці було здійснено поворот від одностороннього розгляду «інститутів лише як формальних правил і легальних організацій у системі державної влади» [8, с. 10], а до інституціонального аналізу включене вивчення неформальних, «тіньових», нелегальних інститутів, які істотно впливають на стабільність усієї інституціональної системи.

Погоджуємося з Д. Боталовою, що «інститут є цілісною системою формальних правил і неформальних норм, які структурують взаємини, організують взаємодії між людьми та регулюють виробництво різних сфер соціуму та держави (політичної системи) [1, с. 229]. Політичні інститути (зокрема й неформальні) є тими зразками, схемами поведінки, які призводять до реалізації рішень, які розповсюджуються на усе суспільство [2, с. 83-86]. При дослідженні необхідно враховувати, що інститут – це залежна змінна. Як зауважує вітчизняна дослідниця-політолог М. Чабанна, інститутами відповідно до неоінституціонального підходу є «правила діяльності, механізми, які забезпечують їх дотримання,

і норми поведінки, що структурують постійну взаємодію між людьми» [12, с. 30].

Якщо в інституційному підході інститути виступали як культурні та психологічні явища (норми, звичаї, звички тощо), то в неоінституціоналізмі вони досліджують набір правових норм і неформальних правил, які склалися внаслідок взаємодії індивідів у процесі обміну. Специфіка неоінституціоналізму у тому, що політичні інститути розуміються через призму взаємозв'язків формальних норм і неформальних правил гри. Це переплетіння є складною системою організаційних відносин, форм взаємодії.

Аналізу сучасною політичною наукою лише формальних інститутів на сьогодні є недостатньо, адже у сучасний політичний процес залучені неформальні системи (клієнтизму, патримоніалізму, патронажу, корупції і под.). Відповідно, «перед неоінституціоналістами гостро постало питання вивчення неформальних, “тіньових”, позаправових і нелегальних інститутів і правил, які хоча тривалий час й залишалися поза увагою і взагалі не визнавалися такими, що об'єктивно існують, однак завжди справляли значний вплив на політичну поведінку і процес прийняття рішень» [7, с. 34]. В окремих політичних системах вони навіть стають основними гравцями, підриваючи безпеку держави, продукуючи системну корупцію.

Г. Хелмке та С. Левітські відзначають, що категорія «неформальний інститут» має розлогу природу, бо «застосовується до неймовірно широкого кола явищ, включаючи особисті зв'язки, клієнтелу, корупцію, клани та мафію, громадянське суспільство, традиційну культуру та різноманітні законодавчі, судові та бюрократичні норми» [11, с. 191]. За визначенням згаданих дослідників, неформальні інститути – це соціальні спільні правила, зазвичай неписані, що створені та виконуються за межами офіційно дозволених каналів».

Корупція, клієнтизм, непотизм, фаворитизм, заступництво (патронат) тощо віднесені до неформальних інститутів і українським політологом Ю. Мацієвським [4, с. 8, 17]. Дослідником визначено, що неформальні інститути переважають над формальними у гібридних режимах: «формальні інститути є лише фасадом для неформальних інститутів і практик, які переважають у політичному процесі», і у цьому процесі «неформальні інститути визначають поведінку політичних гравців» [4, с. 16-17]. Неформальні інститути дослідник слушно вважає «підривними». Поділяємо цю думку, адже різноманітні тіньові політичні практики здійснюються зазвичай у площині неформальної політики; вони нечасто стають відкрито демонстрованими та публічно визнаними. Політична корупція, клієнтизм, непотизм, фаворитизм, заступництво (патронат) тощо є прикладами латентної політики, позаяк є прихованою, непублічною, непрозорою частиною політичного процесу.

М. Чабанна вважає, що «суттєва роль неформальних інститутів у політичних процесах притаманна політичним режимам із низьким рівнем демократичності» [13, с. 230]. Втім, уважаємо, що вони виразно характерні й для транзитних держав. Та й навіть найрозвиненіші демократії не викорінили більшість із тих неформальних інститутів, які мають потужну руйнівну дію. Достатньо проаналізувати корупційну палітру планети, щоб зробити висновок про відсутність держав, абсолютно вільних від такої протиправної практики: держави лиш відрізняються тим, наскільки зуміли «приборкати» корупцію, прищепити громадянам антикорупційні цінності, розвинути серед населення культуру нульової толерантності до корупційних практик. Це ж стосується й інших прикладів неформальних деструктивних політичних інститутів.

Отже, неформальний інститут політичної корупції узалежнений від типу політичного режиму: 1) при демократії неформальні інститути вступають у конфлікт із формальними інститутами; 2) в автократіях формальні та неформальні інститути можуть взаємно доповнюватися; 3) за тоталітаризму неформальні інститути потужно протистять формальним інститутам або й зливається з ними» [3, с. 61]. «Неформальні інститути більшою чи меншою мірою характерні для кожного типу політичної системи, а їх взаємодія з формальними інститутами узалежнена від конкретних умов (політичного режиму, рівня громадянського суспільства, усталеності демократичних традицій тощо)» [3, с. 60]. У демократіях неформальні інститути підтримують формальні; у дефектних демократіях неформальні практики є недемократичними, а тому підривають діяльність демократичних інститутів.

Появу неформальних інститутів (деструктивних) можна пояснити слабкістю формальних. Завдяки неформальним інститутам політичні еліти отримують привабливі варіанти зміцнення своїх панівних позицій; як наслідок – вони підтримують (зазвичай, невідкрито) такі непрозорі механізми. На думку О. Стойко, «неформальні інститути або ж частково захоплюють формальні інститути, або ж просочуються крізь них (є “проникаючим середовищем” [14, с. 13]), перетворюючись на паразитів» [9, с. 119].

Неоінституціоналізм уможливлює вивчення неформалізованих правил, які детермінують політичну поведінку. Неформальні політичні інститути у політичній науці іменують по-різному: неформальні, тіньові, неструктуровані, неофіційні, антиінститути та ін. Зокрема, К. Шепсл відкидає класифікацію політичних інститутів на формальні та неформальні, пропонуючи виділення структурованих і неструктурованих [15, с. 27-32]. Структуровані – стійкі організаційні утворення; неструктуровані порівняно аморфніші, приховані, латентні, які формуються на основі неформальних поведінкових правил.

Відсутня не лише термінологічна узгодженість щодо неформальних інститутів, але й щодо їх ролі. Так, О. Стойко зауважує, що «нефо-

рмальні інститути не слід розглядати як загрозу демократизації, а їх взаємодія із формальними інститутами спроможна лише частково визначити результати політичного процесу» [9, с. 353]. Така позиція впливає з авторської класифікації неформальних інститутів за їх зв'язком із громадянськими традиціями [9, с. 122]. Одні неформальні інститути пов'язані з громадянськими чеснотами довіри, солідарності, толерантності, чесності тощо. Натомість деструктивний вплив мають неформальні інститути, в основі яких лежать недовіра, егоїзм; нетолерантність. Цю думку поділяє й О. Рибій, яка серед неформальних інститутів виділяє: 1) конструктивні (діють паралельно або у кооперації з чинними в системі законами з метою вирішити проблеми політичного обміну та координації, які не розглядаються в рамках офіційних правил); 2) деструктивні недемократичні, неправові неформальні інститути (корупції, непотизму, хабарництва тощо) [7, с. 40].

О. Стойко обґрунтовує, що «більшість неформальних інститутів з'являються у результаті неконтрольованих соціальних процесів», вони «значною мірою залежать від глибоко вкоріненої соціальної практики» [9, с. 115], «неформальні інститути змінюють, ослаблюють чи руйнують правила, що лежать в основі формальних інститутів» [9, с. 119]. У державах зі сталими демократичними традиціями політика формується у публічному полі комунікації, який має відкритий характер, контрольований громадськістю. Тому неформальні практики у політиці мінімізовані. Натомість у недемократичних державах політичні еліти понад усе прагнуть до захисту свого корпоративного інтересу, уникаючи контролю суспільства та тінзуючи процеси розпорядження ресурсами. Це призводить до появи подвійної системи управління, коли домінує неформальне (тіньове) управління. Такий процес називається деформалізацією (заміщенням формальних інститутів, неформальною інституціоналізацією).

Неоінституціоналізм найкраще пояснює, як зберігаються або й народжуються недемократичні зразки практики. Ця методологія показує, як неформальні інституції можуть zdeформувати чи й повністю зруйнувати формально встановлені правила та процедури. Неоінституціоналізм уможлиблює аналіз призупинки демократичних перетворень у державах, які через дію деструктивних неформальних інститутів, загальмували розбудову правової, інституціоналізованої держави, не закріпили здобутки демократизації.

Отже, саме неоінституціоналізм, на нашу думку, є оптимальною методологією для аналізу неформальних інститутів політики. Інституційний аналіз уможлиблює не лише широкий розгляд неформальних інститутів як існуючої реальності, але й інституційні механізми та способи мінімізації негативних наслідків їх функціонування. Переконані: сучасний аналіз неформальних інститутів політики доцільно максимально наблизити до діяльності усередині цих інститутів, адже неформальні

практики виникають і функціонують саме в певному інституційному середовищі.

Література

1. Боталова Д.Б. Неинституциональный анализ политической коррупции в российской политической системе / Д.Б. Боталова // Вест. Красноярск. гос. пед. ун-та им. В.П. Астафьева. – 2011. – № 2. – С. 228-232.
2. Институциональная политология: современный институционализм и политическая трансформация России / под. ред. С.В. Патрушева. – М.: Ин-т сравн. политологии РАН, 2006. – 590 с.
3. Кушнар'ов І.В. Неоінституціоналізм як методологічна підвалина вивчення неформальних інститутів: приклад політичної корупції / І.В. Кушнар'ов // Політикус. – 2017. – № 5. – С. 58-63.
4. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) / Ю. Мацієвський. – Чернівці: Книги-XXI, 2016. – 552 с.
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. Перегуда Є.В. Політичні ідеї представників неоінституціоналізму // Історія політичної думки: підр.: у 2-х т. / за заг. ред. Н.М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: Новий Світ-2000, 2017. – Т. 2. – 598 с. – С. 14-31.
7. Рибій О.В. Неформальні політичні інститути: сутність, класифікація, результати діяльності / О.В. Рибій // Політичний менеджмент. – 2011. – № 1. – С. 34-42.
8. Рибій О.В. Процеси трансформації політичних інститутів: етапи та рушії: автореф. дис. канд. політ. н.: 23.00.01 / Олена Володимирівна Рибій. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – 15 с.
9. Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах / О.М. Стойко. – К.: Логос, 2016. – 416 с.
10. Суший О.В. Теоретичні засади інституційної теорії державної політики / О.В. Суший // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 2 (6). – С. 110-116.
11. Хелмке Г. Неформальные институты и сравнительная политика: основные направления исследований / Г. Хелмке, С. Левитски // Прогнозис. – 2007. – № 2. – С. 188-211.
12. Чабанна М.В. Неоінституційний підхід до аналізу процесу прийняття політичних рішень / М.В. Чабанна // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3 (41). – С. 29-37.
13. Чабанна М. Оцінка корупції як неформального політичного інституту та індексування демократичності політичного режиму: кореляційний аналіз / М. Чабанна // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – № 3 (65). – С. 229-258.

14. Powell W. The New Institutionalism in Organizational Analysis / W. Powell, P. J. DiMaggio. – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – 486 p.
15. Shepsle K. The Oxford Handbook of Political Institutions // Rational Choice Institutionalism / R. E. Goodin, H.-D. Klingemann (Eds.). – Oxford: Oxford University Press, 2008. – С. 23-38.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 25.10.2016 р.
Рекомендовано до друку д.політ.н., професором **Климончуком В.Й.**,
д.політ.н., професором **Лазаровичем М.В.** (Тернопіль)*

NEO-INSTITUTIONALISM AS METHODOLOGY OF ANALYSIS INFORMAL INSTITUTION OF POLITICS

V. S. Popazohlo

*South Ukrainian National Pedagogical University named after
K. D. Ushynsky; Odessa, вул. Staroportofrankivśka st., 26;
ph. +38 (048) 731-60-65; e-mail: politlaw@ukr.net*

The research potential of neo-institutionalism as a methodology for analyzing informal political institutions is analyzed. It is emphasized that in the system of informal political institutions there are not only destructive but also constructive institutions. It is emphasized that most informal institutes appear as a result of uncontrolled social processes; their appearance largely depends on rooted social practices.

Political corruption, nepotism, patronage, etc. attributed to destructive informal institutions. The essence of such political institutions from the standpoint of neo-institutionalism is explored. The differences in the understanding of the political institutions in the interpretation of institutionalism and neo-institutionalism are emphasized. It is proved that neo-institutionalism is a step forward in analyzing the essence of a political institution. He departed from the conservatism of traditional institutionalism, which under the political institutions was understood by state institutions, political organizations. It is noted that the specificity of neo-institutionalism consists in the fact that political institutions are understood through the prism of the interrelations of formal norms and informal rules of the game. It is pointed out that destructive informal institutions are examples of latent policy. They change, weaken or ruin the rules underlying the formal institutions. It is emphasized that most of the destabilizing processes for the state and society have a source of their own origin, namely, informal institutional space.

Key words: *methodology, neo-institutionalism, political institute, informal political institute.*